

- 9 Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: навч посіб./ В. І. Лозова, Г. В. Троцько - Харків : Держ пед. ун-т, 1997-338 с.
10. Нарочна Л. К. Методика викладання природознавства: навч посібник / Л. К. Нарочна, Г. В. Ковальчук, К. Д. Гэнчарова. К. : Вища шк., 1990. - 302с.
11. Пакулова В. М. Методика преподавания природоведения : учеб, для студентов пед. ин-тов / В. М. Пакулова, В. И. Кузнецова. - М. : Просвещение, 1990. - 192 с.
12. Педагогическая энциклопедия / [гл. ред. : И. А. Каиров]. — М. : Советская энциклопедия, 1964. Т. 1. - 832 с.

УДК 811.161.2'276.6:62

Г.І. ЛОЗА

ВІДТВОРЕННЯ ПРОЦЕСОВИХ ЯВИЩ ЯК ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ РЕДАГУВАННЯ

Анотація. Присвячено особливостям відтворення процесових явищ у науково-технічній літературі при підготовці їх до друку. Розглянуто можливі варіанти застосування словотвірних правил.

Ключові слова: науково-технічна література, навчальна книга, українська технічна термінологія, редагування наукового тексту, процесові явища.

Анотация. Посвящена особенностям отображения процесса действия в научно-технической литературе при подготовке к печатанию издания. Рассмотрены возможные варианты употребления словотвобразовательных правил.

Ключевые слова: научно-техническая литература, научная книга, украинская техническая терминология, редактирование научного текста, процессуальные явления.

Annotation.The article is devoted to the editing features of process of an action in technical literature while preparing edition to the seal. The possible options for applying word-forming rules are considered.

Key words: scientific and technical literature, educational books, Ukrainian technical terminology, scientific text editing, processes events.

Актуальність дослідження полягає в прагненні привернути увагу авторів і редакторів до особливостей редагування процесових явищ у науковій та навчальній літературі. **Об'єкт** дослідження - процес підготовки до видання навчально-технічної літератури у вищому навчальному закладі. **Предмет** - особливості відтворення процесових явищ у навчально-технічній літературі для студентів вищих навчальних закладів.

Історично склалося так, що в Україні тривалий час викладачі, службовці та інженерно-технічні працівники у вищій технічній школі при фаховому спілкуванні здебільшого вживали російську мову. Цією мовою надруковано переважну частину навчальної літератури для вищих навчальних закладів. Однак навіть у людей, які добро володіють українською літературною мовою, виникають труднощі під час проведення за нять, підготування лекції, доповіді або виступу, написання статті чи монографії, складання листів, наказів та іншої управлінської документації, в оформленні дисертації, дипломної чи курсової роботи, звіту про науково-дослідну роботу чи іншої науково-технічної документації українською мовою. Головна мета цієї роботи - привернути увагу авторів і редакторів навчальної книги до відтворення процесових явищ у сучасній українській мові, які труднощі виникають в уживанні слів і словосполук, що описують процеси.

Наука і техніка - це такі сфери, які людина створила для підсилення своїх фізичних та інтелектуальних можливостей. Наука вивчає змінювання природ-

них, технічних та соціальних об'єктів у часі. Технічні засоби використовують для переміщення, перетворення, змінювання матерії, енергії та інформації, їх керування, сполучення, взаємовпливу, зіставлення [2, с. 80]. Усе це процеси *дії, події*. Відтак, й науково-технічна мова, яка має описувати, пояснювати, характеризувати природні й соціальні процеси та явища, технічні об'єкти, потребує спеціальних засобів для того, щоб подавати змінювання об'єктів у часі, пов'язані з цим події, їх наслідки. Це, а також здатність до дії, ознаки, спричинені процесами, тощо називають *процесовими* поняттями, і основним мовним засобом для відтворення процесу (дії, події) є дієслово [2].

У працях українських мовознавців і термінологів О. Курила [11], С. Караванського [4; 5; 6], Н. Я. Карачуна [7], Т. Кияка [8], Б. Кінаша [9],

О. Кочерги [10], О. Пономарева [14], С. Яреми [15; 16] та інших науковців запропоновано методи передавання цих явищ засобами української мови. Без перебільшення можна стверджувати, що створено *чітку систему словотвірних правил*, виведених із традицій української народної мови. Причому, якщо в народній мові через невелику потребу використовували деякі з цих засобів не часто, то в науково-технічній мові доцільно їх активізувати для утворення широкої мережі різноманітних наукових і технічних термінів [12, с. 80; 3, с. 5].

Проблемою для кожного, хто починає читати лекції чи писати науково-технічні або ділові тексти українською мовою, стають саме слова та словосполучення, що відображають процесові поняття. Адже кожна розвинена мова має власні засоби подавання цих понять, причому засоби української мови істотно різняться від звичних засобів російської мови. Через це неможливо буквально, слово в слово, перекладати українською російські мовні конструкції, пов'язані з процесами, особливо коли в російській мові вжито дієприкметники [2, с. 83].

Застосовуючи систему словотвірних правил, можна уникнути мовних конструкцій, непритаманних українській мові, досягти точності та однозначності термінів і висловів у текстах. Зрозуміло, що небажано, наприклад, уживати той самий суфікс для творення термінів, що означають різні, а особливо - супротивні за змістом поняття. Наприклад, такі властивості, як здатність виконувати дію та здатність бути об'єктом дії. Ніхто ж у російській мові не плутає дієприкметники на - *щий* з дієприкметниками на - *емый* або в англійській мові - дієприкметники на - *ing* та прикметники на - *able* [1, с.5].

Велика кількість науково-технічних термінів пов'язана з поняттям процесу. Процес, у загальному розумінні, - це дія або сукупність дій, чимось між собою пов'язаних. З огляду на те, як дія розвивається у часі, розрізняють два її види: доконаний і недоконаний. Якщо дія має певну межу тривання, тобто коли вона одноразова (*розірвати, зігнути*) або багаторазова, але завершена на певному етапі (*порозривати, позгинати*), то її називають *доконаною*. Якщо ж дія триває (*рвати, гнути*) або повторюється нескінченно (*розривати, згинати*), то її називають *недоконаною*. Українська мова, на відміну від російської, завжди здатна одним словом (дієсловом або віддієслівним іменником) чітко розрізнити поняття доконаної і не доконаної дій: недоконана дія - деформувати, деформування; доконана дія - *здеформувати, здеформування*. Російською мовою недоконана і доконана дії виражаються однаковими засобами (словами) - *деформировать, деформация*.

В елементарній дії можуть брати участь один або два учасники. Учасника, дія якого спрямована на іншого, називають *суб'єктом*, а його дію і діюві якості - активними. Учасника, що зазнає дії суб'єкта, називають *об'єктом*, а його дію і діюві якості - пасивними.

Дію, в якій беруть участь активний і пасивний учасники (суб'єкт і об'єкт), називають перехідною {змінювати, згинати}, а дію, в якій бере участь лише один виконавець і спрямовує її на самого себе {змінюватися, згинатися} або не спрямовує її ні на кого {горіти, довшатися}, називають неперехідною.

Дію (процес) українська мова позначає здебільшого дієсловами, навіть там, де російська мова вживає іменники {*требует изучения* - вимагає, потребує вивчати), але сучасні наукова і технічна мови часом потребують вживати віддієслівні іменники, що закінчуються на -*ння*{я} та -*ття*{я} {*тиснення, лиття*}.

Віддієслівні іменники, що означають недоконану дію, утворюють від дієслів недоконаного виду, а ті, що означають дію доконану, - від дієслів доконаного виду здебільшого заміненням -*ати*, -*яти*, -*ути*, -*ити*, -*іти* на -*ання*, -*ення*, -*іння*, -*иття*, -*іття*, -*уття*: змінювати - змінювання, змінити - змінення.

Іменники, що означають наслідок дії (або величину, якою його вимірюють), утворюють від недоконаної форми дієслів (переважно від тих, що означають багаторазову дію, або від тих варіантів, що мають префікс). Для цього відкидають суфікси, а натомість: а) не додають нічого: *гріти, нагрівати* - *нагрів*; *гнути, згинати* - *згин*; *ламати, зламувати* - *злам*; б) додають -*а*, -*уни*, -*ок*: *мінять, змінювати* - *зміна*; *копати, розколювати* - *розколина*; *лити, виливати* - *вилив*; в) додають -*овання*, якщо дієслово має форму, що закінчується на -*овувати*: *групувати, угруповувати* - *угруповання*; *статкувати, устатковувати* - *устаткування*.

Поняття, що належать до дійових властивостей об'єктів і суб'єктів класу, українська мова завжди позначає віддієслівними прикметниками і ніколи, на відміну від російської мови, не позначає дієприкметниками.

Віддієслівний прикметник, що означає призначеність суб'єкта виконувати активну дію, утворюють від недоконаного виду дієслова, відкидаючи суфікс -*ти* і додаючи натомість -*льн*{ий}: змінювати - змінювальний, розтягати - розтягальний, крутити - крутильний, деформувати - деформувальний; а часом за допомогою суфікса -*ч*{ий}: виконувати - виконавчий, відбудовувати - відбудовчий, устанавлювати - устанавчий. Отже, змінювальний - призначений змінювати, виконавчий - призначений виконувати і так само інші.

Здатність виконувати активну дію відповідний прикметник утворюють від недоконаного виду дієслова, відкидаючи суфікси і додаючи натомість -*івн*{ий}: рятувати - рятувний, гальмувати - гальмівний. Отже, рятувний - той, який здатен рятувати, хоч необов'язково для цього призначений, і так само інші.

Здатність виконувати пасивну дію - віддієслівний прикметник, що означає здатність об'єкта піддаватися дії суб'єкта і тим проявляти наслідок дії, утворюють подібно до іменників, що означають наслідок дії, переважно від дієслів, що означають недоконану багаторазову дію, або від тих варіантів, що мають префікс: а) за допомогою суфікса -*н*{ий}: *сунути, зсувати* - *зсув, зсувний* {*сдвигаемый*}, *правити, виправляти* - *виправа, виправний* {*исправимый*}; б) за допомогою суфікса -*овн*{ий} від дієслів, що закінчуються на -*овувати*: *спрямовувати* - *спрямовання, спрямовний* {*направляемый*}, *спростовувати* - *спростовання, спростовний* {*опровержимый, опровергающий*}; в) за допомогою суфіксів -*енн*{ий}, -*анн*{ий}: *міцнити, зміцнювати* - *зміцнина, зміцненний* {*упрочнимый, упрочняющийся*}, *долати, здолати* - *здолення, здоланий* {*преодолимый*}. Отже, зсувний - той, якого можна зсунути, спрямовний - спрямувати, зміцнений — зміцнити і так само інші. Наголос у всіх таких прикметників падає на суфікс.

Певні труднощі виникають при перекладі термінів на позначення дії і наслідку дії, оскільки розмежування понять дії і наслідку дії у російській і українській мові не збігаються. Дуже часто в російській мові незакінчена дія, закінчена дія '

наслідок дії виражаються одним і тим самим терміном, наприклад: *преобразование* (действие, неоконченное действие и результат действия), тоді як українською мовою *незакінчена дія перетворювання, закінчена дія перетворення, а результат перетвір*.

Російський фізичний термін *сохранение энергии* (англ. conservation of energy) потрібно перекладати українським *збереження енергії*, а *сбережение энергии*, тобто економне використання її, треба перекладати як *ощаджування енергії* чи *енергозаощаджування* (англ. есопому) [7].

Перевагою є системність у словотворенні та позначанні великого класу процесових понять, яка є розвитком традицій української народної мови. Якщо слова утворено від добре відомих дієслів за певними правилами, то ці слова не треба запам'ятовувати, а слід лише знати кілька правил їх творення. А якщо до цих правил призвичаїтися, то вони працюватимуть самочинно і напісвідомо. Не слід забувати, що на відміну від точних наук, для кожного правила в будь-якій мові є певна кількість винятків, які тільки підтверджують правила.

Наприклад, прийменник *при* - це один із найуживаніших і найуніверсальніших прийменників російської мови. Український прийменник *при* має набагато вужчу сферу вживання. Тому *при* перекладі відповідних прийменникових конструкцій слід бути дуже уважним, калькування російськомовних висловів не тільки позбавляє текст виразності, якої можна досягти через вживання суто українських мовних засобів, а й може змінити зміст цього тексту [2; є. 54]. Дослідники наголошують, що український прийменник *при* має лише такі значення:

- розташування (просторової близькості), хоча в багатьох випадках краще вживати й інші прийменники (*біля, поряд, коло, тощо*).
- підпорядкованості або належності;
- наявності чогось;
- обставин, що їх характеризує наявність чогось поряд.

Але прийменник *при* не можна вживати в значенні *під час* (рос. *во время*) та для визначення обставин, що не полягають у наявності чогось поруч, наприклад, рос. *при испытании, при изменении, при выполнении, при измерении* тощо. У таких випадках російське *при* слід перекладати за допо-могою *за, під час, коли, для* [7, с. 67; 11, с. 20], а відтак слід бути особливо уважними *при* перекладі згаданих вище конструкцій. Потребують також уваги переклад таких російських конструкцій, як *при возникновении, при обливании*, оскільки в російській мові вони вживаються в трьох основних значеннях: *під час* (рос. *во время*), *у разі* (у випадку) (рос. *в случае*), *унаслідок* (рос. *в результате*).

Приклади перекладу українською російських конструкцій з прийменником *при*, які часто трапляються в оригінал-макетах авторів: *закалка при непрерывном охлаждении* - гартування за неперервного охолодження; *испытания при высоких частотах* - випробування за високих частот; *при взаимодействии* - взаємодіючи; *у разі взаємодії, під час взаємодії, у процесі взаємодії*; *при закрытии* - під час закривання, *унаслідок закриття*; *при кипении* - під час кипіння; *при нажатии* - натискуючи, *у разі натискання*; *при обливании* - обливаючи, *під час обливання*. У випадку обливання; *при обливании* - обливаючи, *під час обливання*, у випадку обливання; *при обнаружении дефектов* - виявивши, *у разі виявлення дефектів*; *при установлении* - установлюючи, *за умови встановлення*, якщо буде встановлено, *під час установлювання*. Отже, залежно від змісту, їх потрібно перекладати різними засобами [2, с. 57].

Доцільно звернути увагу й на деякі прості випадки неправильного слововживання, що пов'язано з їх неабияким поширенням у усному мовленні. Наприклад,

кажуть: *заключали*, *заключите!* угоду замість *укладати*, *укласти угоду*; *заключення* замість *висновок*, *рахую* замість *вважаю*.

У підвищенні культури фахової мови надзвичайно велику роль відіграють термінологічні словники різних типів і призначення, насамперед, такі, де подано розгорнуту семантичну, стилістичну й граматичну характеристики спеціальної технічної лексики й фразеології, наведено приклади слововживання й словосполучення, часто проілюстровані. Перекладні (або іншомовно-українські) словники, крім іншого, корисні тим, що вони значною мірою допомагають під час добору синонімів, фразеології чи усталених словосполучень рідної мови. Неабияку допомогу можуть надати фразеологічні та синонімічні словники, термінологічні й енциклопедичні, орфографічні та орфоепічні тощо. Двомовній людині розрізнити українські й російські мовні засоби важко: применникові конструкції, слова й словосполучення, що позначають процеси, науково-технічні й управлінські терміни, словосполучення із числівників, усталені вислови наукової мови. Різноманітні словники та довідники дають уявлення про новітні та спеціальні видання, до яких слід звертатися, коли виникають труднощі з перекладом або написанням певного слова (терміна).

Є суто мовні чинники, які перешкоджають унормуванню української наукової мови, зокрема близька спорідненість української з іншими мовами, насамперед російської, унаслідок чого носії мови відчують труднощі в розрізненні мовних засобів, властивих кожній із мов. Нездатність відрізнити українські конструкції від російських пояснюється психофізичними особливостями двомовних людей, які звикли до своєї першої мови й мимоволі переносять її особливості в другу. Першою професійною фаховою мовою для більшості українців була мова російська, тому у сфері науки ще досі чути „російський акцент”. Це стосується й мовних одиниць лексичного рівня, і різноманітних синтаксичних конструкцій [2, с. 3].

Висновок. Проведений аналіз відтворення процесових явищ в українській мові підтвердив необхідність постійної уваги автора і редактора навчально-технічної літератури. Її кількість має збільшуватися, а відтак є потреба підвищувати рівень володіння українською науковою мовою. Через спільну працю автора і редактора навчальної книги підвищуватиметься рівень знань мови у студентів і фахівців.

Література

1. Войналович О., Моргунок В. *Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять)* / О. Войналович, В. Моргунок. - К: Вурій, Стакер, 1997. - 256 с.
2. Гінзбург М. Д. *Українська ділова і фахова мова: практ. посіб. на щодень* / М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловський. - К.: ІНКІОС, Центр навч. літ-ри, 2007. - 672 с. - ISBN 966-8347-50-1.
3. Головащук С. І. *Українське літературне слововживання: слов - довідн.* / С. І. Головащук. - К.: Вища шк., 1995. - 319 с. - ISBN 5-11-004516-X.
4. Караванський С. *Маловживані моделі словотвору - резерв української термінології* / С. Караванський // *Вісник: Проблеми української термінології. Матеріали 5-ї міжнародної наукової конференції.* -Л.: Вид-во ДУ «Львівська політехніка», 1998. № 336. - С. 11-15.
5. Караванський С. *Пошук українського слова, або боротьба за національне «я».* / С. Караванський. - К: Видавничий центр «Академія», 2001. - 240 с.
6. Караванський С. *Російсько-український словник складної лексики.* - К.: Видавничий центр «Академія», 1998. - 712 с.
7. В. Карачун. *Короткий англо-український словник наукової лексики.* / В. Карачун, М. Балла, В. Коряченко, Ю. Прохур - К.: Гсамота, 2001. - 319 с.
8. Кияк Т., Іваницький Р. *Грамматичні аспекти формування багатомовних тлумачних термінологічних словників* / Т. Кияк., Р. Іваницький // *Науково-технічне слово.* - 1994. - №1 (Ns). - С. 59- 68.

9. Кінаш Б. М. Формування науково-технічних термінів з (діє)прикметниками / Б. М. Кінаш - Л.: Вид-во Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2002. - 36 с.
10. Кочерга О Деякі міркування про шляхи і манієри розвитку української наукової термінології / О. Кочерга // Сучасність - 1994. - № 7-8. С.173 - 182.
11. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Курило О. - К.: Вид-во С. Павличко «Основи», 2004. - 303 с. (передрук видання 1925 р.).
12. Морзунок В. С. Зауваження щодо опрацювання державних стандартів з науково-технічної термінології / В. С. Морзунок. ? АН України Ін-т проблем міцності: препр. -К.: 1993. - 32 с.
13. Герхач В., Іванків Б. Дія-діяння. / В. Перхач, Б. Іванків. //Науково-технічне слово - 1995. - № 1 (4). С. 88 - 118.
14. Пономарів О. Д. Культура слова: Мовностилістичні поради: навч. посіб. / О. Д. Пономарів. - К.: Либідь, 1999. - 240 с.
15. Ярема С. Я. На теми української наукової мови. / С. Я. Ярема. - Л.: Українське товариство з механіки руйнування матеріалів, Львівське крайове товариство «Рідна школа», Наукове товариство ім. Шевченка, 2002. - 44 с.
16. Ярема С. Я. Термінологічна система механіки деформного твердого тіла. Фізико-хімічна механіка матеріалів: навч. посіб. / С. Я. Ярема. ? 1996. - Т. 32. - № 5 - С. 92 - 96.

УДК 74(477)

Н.С. МАМЧУР

ЕСТЕТИКО-ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТРАДИЦІЙНОГО ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті розглядається естетико-виховний потенціал традиційного декоративно-прикладного мистецтва та діяльність майстер-класу "Український рушник".

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, естетичний смак, українська вишивка, український рушник, майстер-клас.

Анотація. В статье рассматривается эстетико-воспитательный потенциал традиционного декоративно-прикладного искусства, а также деятельность мастер-класса "Украинский рушник".

Ключевые слова: декоративно прикладное искусство, эстетический вкус, украинская вышивка, украинский рушник, мастер-класс.

Annotation. In the article aesthetically beautiful and educate potential is examined traditional decoratively applied arts that activity of master class the "Ukrainian towel".

Keywords: decoratively applied art, aesthetically beautiful taste, Ukrainian embroidery, Ukrainian towel, master-class.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Україна ввійшла у XXI століття незалежною суверенною державою з давньою історією та традиціями, і сучасні соціально-економічні процеси у країні зумовлюють гостру необхідність духовного оновлення суспільства.

В умовах розбудови української держави помітно зростає увага педагогів до питання традицій, їхньої ролі й місця у вихованні молодого покоління. Перед сучасною освітою постає стратегічне завдання сформувати у молоді почуття єдності з рідним народом, його духовними надбаннями. Ці почуття можна розвинути і закріпити на ґрунті історичних традицій, минувшини, культурно-історичного доробку нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В ухвалі III Міжнародного конгресу "Українська освіта у світовому часопросторі", який відбувся 21 - 22 жовтня 2009 року зазначено, що освіта має розвиватися на єдності виховання й навчання, гуманізму, професіо-